

UBTBN 14.09.03

Sh. Auyelbekova¹

¹Suleyman Demirel Üniversitesi
Almatı, Kazakistan

AHMET BAYTURSINULI ALFABESİ

Özet. Makalemizde, zamanında A. Baytursunulı sunan alfabeğe karşı olanlar ne tür deliller getirmişlerdi ve bu delillerin dilimizin tarihindeki yeri nerede meselesi analiz edilecektir. A. Baytursunov alfabesine karşı çıkanlar nasıl Milli değerlerimizi yok etmeye çalıştığına dair Kazak dili tarihine ait bu bilgileri sunmaya çalışacağız. A. Baytursunulı alfabesi sadece Kazakistanda değil diğer Türk halıklarının da yazı diline tesiri olmuştu. “Bugünde Çin kazaklarının yazı geleneği, karakalpak, kırgız dillerine tesiri hakkında yukarıda adı geçen diller konusunda bilim adamları çalışmalarından bahsedilecektir.

A. Baytursunov alfabesi konusunda yazılan bilim adamlarının fikirlerinden A. Baytursunov alfabesinin Milli değerlerimizdeki rolünden söz edilecektir. Günümüzde A. Baytursunov alfabesinin yaptığındaki tuttuğu yol ve metod, esas edindiği prensipler değerini hiç eksiltmedi, tersine daha çok büyük önem kazanmaktadır.

Anahtar kelimeler: alfabe, Türk dilleri, latin alfabesi, imlâ, milli, tarih, yazı dili.

Аңдатпа. Мақалада А. Байтұрсынұлының ұсынған әліппесіне қарсы шыққандар А. Байтұрсынұлының әліппесін қаралауға тырысқанда ұсынған дәлелдері қандай еді; А. Байтұрсынұлының әліппесінің қазақ тілінен басқа түркі халықтарының жазу дәстүріне әсері (Қытай қазақтарында төте жазу); А. Байтұрсынұлы және түркі тілдері (қарақалпақ, қырғыз тілдері); А. Байтұрсынұлының әліппесі жайындағы білім адамдарының көзқарасы; Қазіргі кезде заманауи талапқа сай, қазақ тілінің әлеуетін арттыратын, түркі тілдерінің көпшілігі қолданып отырған латын әліппесіне көшу мәселесінде А. Байтұрсынұлы ұстанған негіздер жөнінде айтылмақ.

А. Байтұрсынұлының қазіргі кезде әліппе жөнінде ұстанған принциптері мәнін жоғалтқан жоқ, қайта үлкен маңызға ие болып отыр. А. Байтұрсынұлы сол кездің шарттарына қарай араб әліппесін қолдануды

жақтағанымен, әліппе қолданымындағы ұстанымдарының қазақ тілінің келешегі үшін мәні мен маңызы зор.

Кілт сөздер: әліппе, түркі тілдері, латын әліппесі, араб әліппесі, емле, баспасөз

Abstract: The following topics: the contradictors' slander testaments to A. Baitursynuly's alphabet, the influence of A. Baitursynuly's alphabets on writing traditions of Kazakh and other Turkic nations (Straight writing of Kazakhs from China); A. Baitursynuly and Turkic languages (Karakalpak, Kyrgyz languages); the opinions of scholars on A. Baitursynuly's alphabet, A. Baitursynuly's principles which were followed when switching to the Latin alphabet used by majority of Turkic languages and which enhanced the value of Kazakh language and correspond to the present time are discussed in this article.

A. Baitursynuly's principles which were adhered in his alphabet did not lose its value, on the contrary, it has obtained great importance. In spite of the fact that A. Baitursynov adhered to the use of Arabic alphabet, the principles of alphabet use had great importance for the future of Kazakh language.

Key words: alphabet, Turkic words, Latin alphabet, Arabic alphabet, orthography, print media.

Zamanında A. Baytursunulı sunan alfabeye karşı olanlar ne tür deliller getirmişlerdi ve bu delillerin dilimizin tarihindeki yeri nerede meselesi analiz edilecektir. A. Baytursunulı alfabesine karşı çıkanlar nasıl Milli değerlerimizi yok etmeye çalıştıklarına dair Kazak dili tarihine ait bu bilgileri sunmaya çalışacağız. A. Baytursunulı alfabesi sadece Kazakistanda değil diğer Türk halklarının da yazı diline tesiri olmuştu. “Bugunde Çin Kazaklarının yazı geleneği, Karakalpak, Kırgız dillerine tesiri hakkında yukarıda adı geçen diller konusunda bilim adamları çalışmalarından bahsedilecektir.

A. Baytursunulı alfabesi konusunda yazılan bilim adamlarının fikirlerinden A. Baytursunulı alfabesinin Milli değerlerimizdeki rolünden sözedilecektir. Günümüzde A. Baytursunov alfabesinin yaptığında tuttuğu yol ve metod, esas edindiği prensipler değerini hiç eksiltmedi, tersine daha çok büyük önem kazanmaktadır.

A. Baytursunulı o zamanın şartlarına göre Arap alfabesini kullanmanın öneminin farkındaydı. Bu Kazak dilinin geleceği için gerekli şartlardan birisiydi. Zamanında Latin alfabesini kullanmaya karşı olanlar kazaklardı. Sebebi A. Baytursunulı liderliğindeki Kazak aydınları, bunun bir siyasi oyun olduğunu, bu hareketin ne tür sonuçlar getireceğinin farkında idiler. Latin alfabesinin geçici bir siyasi oyun olduğunu asıl hedef rus alfabesi olduğunu onlar bildi.

A. Baytursunulu alfabesine karşı olanların söyledikleri deliller, Milli menfaate, Kazak dilinin geleceğine, “ocağına incir dikecek” türden idi. 1926 yılında edebiyatçı Baydildin “...Genç soviyet halkının vekilleri yeni alfabeyle destek vermektedir. Buna karşı olanlar da vardır. Onları alaşordanın gerici aydınları yönetiyor” , dedi. A. Baytursunov ve onun alfabesini gerici olarak nitelendirdi. Bu konu ile ilgili Amire Kaybollaulu diyen birisi: “ Rus dili bütün okulların esas dili olarak okutulmalı” dedi, ikinci birisi “... Kazak dili gereksiz dil, ... kazak dilinde okutmak milliyetçilik” diye İlyas Kabılu gibi soviyet ideolojisinin sözünü söyleyerek, milliyetimizin değerlerini hiçe sayanlar oldu.

Tam bugünlerde Kazak dilinin rolünü güçlendirmek o zamandaki gibi önemli meselelerden biridir.

A. Baytursunulu 1924 yılında Orınbor’da yapılan ilk kurultayda neden arap alfabesi diyen soruya şu şekilde cevap vermiş. Arap alfabesini 13 yıl öncesinden araştırdığını, alfabeyle yazım kurallarını hazırladığını, kazak dili terimlerini yaptığını ifade eder ve kazakların kullandığı alfabenin en iyi alfabe olduğunu vurgular. Edebi eserlerin basıldığını , türki halıklar, özellikle, kazakların edebi miraslarını kaybetmemenin önemini belirtmişti. Bunun için arap alfabesini kullanmanın gerekliliğini söyledi.

Bilim adamı A.B. Ercilasun: “Arap alfabesine dönmek, hem medeni dünyadan, hem de Türk dünyasından kopmak anlamına gelir”, diye belirtmişti kazakçanın latin alfabesiyle yazılması konusunda düşüncelerinde. Bugünde kazakçanın arap alfabesiyle yazılmasını uygun görmediğimizdi belirtmek istiyoruz. Bizim büyük önemle belirtmek istediğimiz ve dikkati üzerinde toplamak istediğimiz konu ustad A. Baytursunulu’nun alfabe kullanımındaki tutunduğu yol ve prensipler. Onlar bize kazak dili ve milli meselelerimizde doğru yol gösteren ışık gibi aydınlandırıp duracağı kesindir. Lâtin alfabesine geçmeye şiddetle karşı çıkanlar Kazakistanlılar idi. Zira, A. Baytursunoğlu’nun önderliğini yaptığı Kazak aydınları bu siyasetin asıl amacının hangi siyasî-ideolojik çıkarlara hizmet ettiğini biliyorlardı. Bu Lâtin alfabesine geçme hikayesinin geçici bir hile olduğu, sonuç olarak nasılsa Ruslaştırma siyasetinin kilidi olan Rus alfabesi meselesine gelineceği malumdu. En tehlikeli ve zararlı olanı ise, binlerce yılı aşkın zaman boyunca tarihi ve düşüncesi, dinî kaynakları, sanat eserleri Arap alfabesi ile oluşan, hem halkın tarihî hatırasını şekillendiren yazı kültürden ayırmak, halkları çökertmekle beraber, geçmişinden, oymak yazısından sonra yüz yıllarca tırnakla kazar gibi topladığı tarihî mirasından gelecek nesillerin tamamen mahrum kalması, millî kriteriler oluşturamaması gibi tehlikelerin baş göstereceğini çok iyi bilen Rusların, bunu gayet şuurlu olarak uygulamaya koymalarıydı. Kazakistan’ın toplumsal görüşünde Lâtin alfabesine geçme karşıtı grupları, belirli siyasî sınıfın çıkarlarını gözetlemekle suçlamışlardı. Eğitimsiz, çoğu şeyden haberleri olmayan bu eğitimsiz gençleri yanıltmak o zamanlar çok kolay idi. Örneğin, edebiyatçı Baydildin 1926 yılında şöyle yazmaktadır: “..genç Sovyet halkı temsilcileri yeni alfabeyle desteklemektedir. Buna karşı çıkanlar da bulundu:

Alaşordalı aydınların frenleyici liderleri onlara başkanlık edenlerdi”. Arap yazısı, A. Baytursunoğlu’un reformundan sonra tüm Türk boyları tarafından en iyi sistem diye tanımlanmaktaydı, ancak zorlama siyaseti kendi dediğini yaptı. Zira, Lâtin harflerine karşı çıkanlara siyasî suçlamalarda bulunuluyor, bunlara hatta hukuk mercileri de karışmaya başlıyordu. Örneğin, “yeni alfabeğe geçme hakkında Halk Komiserleri Konseyi himayesindeki İcra komisyonu” diye adlandırılanlar, Lâtin alfabesine karşı çıkanları hukuken takip etmeye başladı.

A. Baytursunoğlu’nun reform yaptığı Arap yazısı ile kısa zamanda, hem kolay, hem de çabuk eğitim almaya başlayan Kazak halkı yine, yeniden Lâtin alfabesi ile eğitim almaya zorlandı. Üstelik, en zor olanı ise şimdi onların bin yıllarca Arap alfabesi ile yazılan geçmiş tarihi, sanatı ve edebiyatından, özellikle halkın tarihî hatırası olan dinî kaynaklarından sonsuza kadar vazgeçerek, kendisini kör birisi gibi hissetmesini sağladı. Halkının tarihî hatırası asırlarca Arap alfabesi ile şekillenen ruhanî miras kaynakları ile geleneklerini devam ettiren ipler koparılarak, gelecek nesilleri geçmiş tarihinden mahrum etti. Bunların neticesinde geçmiş ile öz halkının ruhanî özelliğine sorumsuzca yaklaşan boş vermiş, isteksiz gruba dönüşerek ruhanî köleliğe sürüklenen sonraki nesiller, oynanan oyunlar hissetmedi bile.

Ruslar Lâtin alfabesini ne kadar zorla kabul ettirmişlerdiyse de, Lâtin alfabesinin ideologları, Türk boylarının önde gelen aydınlarının fikirlerine kulak asmaya kendilerini mecbur hissettiler. Bu gerekçeyle Arap alfabesinden Lâtin alfabesine geçildiği sırada Türk lehçelerini konuşan halkların kabul ettiği Lâtin harflerinin yakınlığı, kolaylığı önemli unsur olarak ele alınmışa benziyordu. Rus yazı diline geçiş sırasında ise eskiden fikirleri dikkate alınan aydınlar grubu, 1931 ile 1937 yılları arasında kanlı bir kampanya sırasında tümü katledildikten sonra, yani halkının kaymağı olan, az da olsa geçmişi ile şimdi olup biteni anlayabilen kişilerin bilinçli bir şekilde tamamı katledildikten sonra yeni alfabeği kullanıma koymak isteyen merkezî yönetim için ellerinin çözülmesi, içinde topladığı kini istediği kadar dışarıya atması için fırsat anlamını ortaya koymuştu.[1.104-110.]

20. asrın başında aydınlar ve Türkologlar yazıyı yeniden yapılandırmayı hedefledi. Yazıyı olabildiğine halk diline yaklaştırmak istediler. Yazı sistemindeki işaretler konuşma dilindeki sesleri belirtmesi gerekiyordu. Önceki Arap alfabesini esas alan Türk yazısının şekil sisteminde ise konuşma dilinde olmayan arkaik unsurlara rastlanmakta idi. Bu tür eksiklikler, Arap alfabesinin Türk Lehçelerinin ses sistemine uygun olmadığı fikirlerini gündeme getirdi. Kazakistan’da genel olarak halkın konuşma dilinden okuma-yazma bilen insanların kullandığı kitabî dil arasında büyük farklar vardı. Böyle eksikliklerin sonucunda aydınlar arasında dil tartışmaları gündeme geldi. Aydınların bir kısmı eski kitabî dilin yazı sistemini değiştirmeden, konuşma dilinin unsurlarına geniş yer vermeyi savundular; ikincisi ise yazıyı konuşma dilinin sistemine uygun hâle getirmek, yani yazı sisteminde köklü reformlar yapmak fikrindeydiler.

Ekim ihtilâlinden sonra Kazakistan'daki aydınların bir kısmı yazı sistemini değiştirip Lâtin alfabesine geçmeyi hedeflediler. Aydınların bir kısmı ise Baytursunoğlu'nun Arap alfabesini esas alarak yaptığı yeni Kazak alfabesini savundu. Bu iki grup arasında büyük tartışmalar meydana geldi. Hangi alfabeği kullanmalıyız konusunda çeşitli toplantılar, dil konferansları düzenlendi. Dil tartışmaları sadece Kazakistan'da değil bütün Türk milletlerinin arasında da gündemdeydi.

A. Baytursunoğlu'nun sunduğu alfabe ile Arap yazısı Kazak Türkçesinin ses sistemine biraz uyuşmaya başladı. Arap alfabesindeki Kazak seslerini veremeyen bazı simgeleri atarak, kelimenin ince ünlülü olduğunu belirtmek için, önüne işaret koydular.

A. Baytursunoğlu' un reform yaptığı Kazak alfabesi ancak, 1924 yılında Orenburg'ta geçen Kırgız-Kazak bilim adamlarının ilk kurultayında resmî olarak kabul edildi.

A. Baytursunoğlu 1924 yılında Orenburg'ta düzenlenen Kırgız-Kazak bilim adamlarının ilk kurultayında, neden Arap alfabesinin taraftarı olduğunu delili olarak şunları söyler: Arap alfabesini bundan on üç sene önce Rusya Çarlık döneminde ele aldığını, alfabeğe uygun olarak imlâ yaptığını ileri sürer. Kazak dil biliminin terimlerini yaptığını ve Kazakların kullandığı alfabe en iyi alfabe sayıldığını söyler. 1905 yılına nazaran bir çok ders kitaplarının, edebî eserlerin yayımlandığını, bu yüzden Türk halkı, özellikle Kazaklar eski edebî miraslarını kaybetmemek için, bu alfabeği kullanmanın daha da faydalı olduğunu söyledi.

Kazakistan'da alfabe değiştirme meselesi 1926 yılında Bakû'de düzenlenen Sovyetler Birliğindeki I. Türkoloji Kurultayında tekrar ele alındı. Bakû toplantısında bilim adamları Arap alfabesi ve Lâtin alfabesinin özelliklerini ortaya koydu.

Lâtin alfabesini savunanlar, Arap alfabesi okuma yazma öğrenmede, okunmasının ve yazılmasının çok zor olduğunu ileri sürüyor, iddialarını da aşağıdaki sebeplere bağlıyorlardı:

1. Bir harfin dört şekli vardır;
2. Arapçadaki harfler bir birine çok benzer;
3. Yazı sağdan sola doğru, sayılar ise, soldan sağa doğru yazılır. Bu yazıda da, matbaada da zor yazılır.
4. İlmî kitaplarda (matematik, geometri , fizik vs.) ders işaretleri Lâtince yazılır, Arap alfabesi buna uygun değildir.
5. Arap harfleriyle nota yazılmamaktadır.
6. Arap alfabesi matbaa işlerinde zorluklar doğurur, yazmak çok masraflı olur.

Arap alfabesini destekleyenler Arap alfabesini Lâtin alfabesiyle karşılaştırarak faydalı tarafları hakkında şu görüşleri ileri sürdüler:

1. Arap alfabesi Kazak Türkçesinin ses sistemini tam olarak verebilir.
2. Arap alfabesi okumada ve yazmada kolaylık sağlar.

3. Göze güzel görünür.
4. Sanat aletlerine yerleştirmek kolaydır.
5. Arap alfabesi ile yazdığımızda saat dili gibi sağdan sola doğru yazılır.

6. Yazı makinesine, matbaa makinelerine yerleştirmekte Arap a lfabesinin yenisi Lâtin alfabesinden daha kolaydır.

Arap alfabesini destekleyenlerin sunduğu delillerine rağmen, Lâtin alfabesine geçmek meselesini hükûmet tarafından destek verilmesinden dolayı kurultayda çoğunluk oyla Lâtin alfabesine geçmek fikrini sundular. Üç, dört yıla kadar uzayan Cumhuriyet basınındaki tartışmanın sonucu 1927 yılında ilk Taşkent'te, daha sonra alfabe meselesi ile ilgili olarak Kızılorda'da konferanslarda ele alındı.

Hükûmet yeni alfabe ile ilgili konferansta ele aldığı meseleleri halka tanıtmak amacıyla “Alippe Aytısı” (Alfabe Tartışması), “Jaña Alippe Jolında” (Yeni Alfabe Yolunda) adlı kitapları 1927 yılında bastırdılar. Fakat bu kitapta tebliğler sunan, söz söyleyen birçok kişileri “halk düşmanı” diye esassız suçlamalarından dolayı biz bu kitaptan uzun yıllar boyunca uzak kaldık. Kazaklar egemenliğine kavuştuktan sonra bu meseleyi tekrar ele almak için fırsat doğdu.

Bakû konferansından sonra her yerde teşkilatlar açıldı ve Lâtin alfabesine geçme işi hızlandı. 24. Ocak 1929 yılında “Yeni Alfabe Hakkında” Kazakistan Merkez Sovyet Komitesi Başkanlığı ve Halk Komiteleri toplantısının kararı boyunca Lâtin alfabesi kabul edildi.[2.286-288]

Yukarıda bahsettiğimiz gibi, Kazaklar 1929 yılında Arap esaslı Kazak alfabesini bırakıp Lâtin alfabesine geçtiler. Lâtin alfabesini yaklaşık 10-11 sene kullandık. Bu 11 sene içerisinde Lâtin alfabesinin bazı eksiklikleriyle karşılaştık. Bu eksiklikler aşağıdaki gibidir:

Terimleri Rusçada olduğu gibi yazamamak.Çünkü Sovyetler Birliğindeki bütün Uluslar arası terimleri Rus dilindeki şekliyle alınıyordu. İmlâ kurallarının çok olması.

Rus harflerine bazı Kazak harflerinin (p, n, c, r) benzemesi Kazak öğrencilerinin harfleri karıştırmak konusunda çok zor duruma sokmasıydı.

Kazaklar dillerini böyle engellerden kurtarmak için, komşu akraba halklardan uzak kalmamak için, Rus halkına öncekisinden daha da yakınlaşmak için Kiril alfabesine geçmek kararını aldılar.

Ruslar, Kazakistan'daki geçmiş ile şimdi olup biteni anlayabilen kişileri bilinçli bir şekilde 1931-1937 yıllar arasında kanlı bir kampanya sırasında hepsini katlettiler. Bu katledenlerin arasında Kazakların önde gelen isimlerinden Ahmet Baytursunoğlu da vardı. Artık asırlarca tartışılan alfabe konusu 1940 yılında Kiril alfabesine geçişle tamamlandı.

Karkaralı'daki iki yıllık okulun müdürü iken A. Baytursunoğlu, Rus askerî vâlisi Troynitçki'nin emriyle 1 Temmuz 1909 tarihinde Semey hapishânesine hapsedilir ve mahkemesiz, hükümsüz, haksız yere sekiz ay yatar.

Sonunda, Kazakistan'da ikamet etme hakkı elinden alınarak 21 Şubat 1910 tarihinde hapishânedен çıkarılır. Aynı yılın Mart ayında Orenburg şehrine gider. Burada 1910-1917 yılları arasında halkını aydınlatmak, kalkındırmak ve Rusya'nın sömürge siyasetine karşı mücadele etmek yolunda çeşitli çalışmalar yapar. Bunlardan en önemlisi, 1913-1917 yılları arasında “Kazak” gazetesinin yazı işleri müdürlüğünü yürütmesidir. A. Baytursunoğlu “Kazak” gazetesinde yazdığı makalelerde özellikle dil ile ilgili problemleri ele aldı. Kazak dilini koruyup, geliştirmenin gerektiğini ileri sürdü. Bundan dolayı Kazak çocukları kendi ana dilinde okuması gerektiğini, okullardaki eğitim işlerinin yola konulması gerektiğini sık sık dile getirdi. [3. 9-10]

Bu gazetede ve başka yayın organlarında yazdığı makalelerde Kazak halkının çeşitli meselelerini ele alıp onlara çözümler getirmeye çalıştı. İleri sürdüğü fikirlerle o devir Kazak aydınlarının manevî lideri oldu.

A. Baytursunoğlu 1920 yıllardan başlayarak çeşitli devlet dairelerinde yöneticilik işlerini yaparken de, öğretmenlik işlerine ara vermedi. O 1921-1926 yılları arasında Orenburg'taki Eğitim Enstitüsünde, 1926-1928 yılları arasında Taşkent Kazak Pedagoji Enstitüsünde Kazak Dili ve Edebiyatı derslerini verdi. 1928 yılının Eylül ayında Almatı'da Kazak Millî Üniversitesi açıldı. Bu üniversitede A. Baytursunoğlu Kazak Dili ve Edebiyatı bölümünde çalıştı.

A. Baytursunoğlu 1929 yılında milliyetçi, Turancı ve Sovyet idaresine karşı olduğu gerekçesiyle tutuklanarak hapse atıldı. 1934 yılında serbest bırakıldıysa da 1937 yılında tekrar tutuklandı ve öldürüldü. Eserleri 1929 yılından itibaren 1988'e kadar yasak idi.

A. Baytursunoğlu eğitimcilik işini kendisinin vatandaşlık vazifesi ve hayatının gayesi olarak saydı. Şiirlerinde halkını uyanmaya, cehâletten kurtulmaya, hür ve bağımsız olmaya çağırır. Bununla birlikte Kazak bozkırlarındaki okulların durumunu, çocuk eğitiminin nasıl olması gerektiği konusundaki makaleleri gazete ve dergilerde yer aldı. (Baytursunoğlu, A. a. g. e., s.13). 1913 yılında “Kazak” gazetesinde “Oku Jayı” (Eğitim Durumu) adlı makalesi yayımlandı. [4 s.26]

Çocuk eğitiminde en mühim basamak, ilk okuldur. Bundan dolayı A. Baytursunoğlu eğitimin bu safhasına dikkat çekmiş, gereken önemi vermiştir. Bu konudaki görüşlerini 1914 yılında yazdığı “Bastauş Mektep” (İlk Okul) adlı makalesinde ele aldı. [5. s.61]

Ahmet Baytursunoğlu 1910 yılından itibaren Kazak alfabesi ile uğraşmaya başlar. Bu güne kadar diğer Türk halkları gibi Kazakların da kullandığı Arap alfabesinin Kazak dili için uygun olmadığını fark ederek, onu Kazak dilinin ses sistemine uygun olarak islah etme konusunu ele aldı. Onun için ilk önce Kazak dilinin ses sistemini araştırmaya başladı.

Kazak dilinin ses sistemi ve onları simgeleyen harfler hakkındaki fikirlerini 1912 yılından itibaren “Aykap” dergisi ve “Kazak” gazetelerinde yayımlamaya başlar.

A. Baytursunoğlu'nun Arap yazısını Kazak diline uygun hâle getirmek üzere hazırladığı alfabetini Kazak toplumu, özellikle öğretmen cemiası hiç tereddütsüz kabul etti. Çünkü Baytursunoğlu'nun hazırladığı yeni alfabe, Kazak Türkçesinin yapısına uygun ilmî esaslara dayanan bir yazı sistemi idi. Bununla birlikte 1912 yılından itibaren onun hazırladığı yeni yazı kullanılmaya başladı. Sadece 1915 yılında bu yeni yazı ile yaklaşık on beş kitap neşredildi. 1912 yılından itibaren bu yazıyı Müslüman okulları ve Kazak-Rus okullarında kullanmaya başladı.

Böylece Arap alfabesi esas alınarak yapılan yeni Kazak yazısı 1924 yılında Orenburg'ta Haziran ayının on ikisi günü başlayan Kırgız (Kazak) alimlerinin ilk toplantısında ele alındı. Toplantıda A. Baytursunoğlu, alfabe meselesini ele aldığı “Elipbi takırıptı” konulu semineri verdi. O tebliğinde Türk halklarının kullandığı yazısının olduğunu, onu bırakıp başka yazıya geçmenin kolay olmadığı fikrini bu toplantıda ispat eder.

A. Baytursunoğlu 1926 yılında Bakû şehrinde yapılan Uluslar arası Birinci Türkologlar toplantısında islah edilen Kazak yazısını tanıtarak, Kazakların Lâtin harfine geçmesine karşı çıkar. Eskiden kullanılan milletin diline uygun olarak yeniden düzenlenen Kazak yazısını bırakıp, Lâtin harflerine geçmenin siyasî-ideolojik ve ekonomik bakımdan anlamsız olduğunu ileri sürer. Aksine, yazı sistemi değiştirildiği takdirde, asırlarca yaşatılan mirastan, yazı geleneğinden uzaklaşma tehlikesini dile getirdi.

A. Baytursunoğlu, Kazak çocuklarının kendi ana dilinde okuyabilmesi için çok emek veren kişidir. Bundan dolayı, Kazakça okuma yazma öğretmek amacıyla elifba kitabını yazdı. Bu “Oku Kuralı” (Okuma kitabı), ilk defa Orenburg'ta neşredildi. Bu kitap 1912-1925 yılları arasında yedi kez tekrar basıldı. Baytursunoğlu, 1926 yılında “Elifbenin” yeni baskısını hazırladı. Bu, günümüzde yazılan resimli ders kitabı idi. Baytursunoğlu, sadece okul öğrencilerine değil, büyükler için de okuma yazma öğretme gayesindeki “Elip-bi” kitabını yazdı. Bu kitap 1924, 1926 yıllarda yayımlandı. [3. 16-20]

18 Mart 1929 tarihinde Ahmet Baytursunoğlu, kendisinin kaleme aldığı hayat hikâyesinde şu bilgileri verir: “Orenburg'a geldikten sonra, ilk olarak Kazak dilini, ses bilgisi, şekil bilgisi ve cümle bilgisi açılarından inceledim. İkinci olarak, yazmayı kolaylaştırmak için Kazak alfabesi üstünde çalışmalar yaptım onu geliştirdim. Üçüncü olarak, Kazak yazı dilini yabancı dillerin sultasından kurtarmak için çalışmalar yaptım. Dördüncü olarak da, yazışma dilini, gazete dilini, resmî yazışma dilini ve ilim dilini, edebî dil açısından inceleyip yanlışlıkları düzeltmeye çalıştım. Terimlerin Kazakçalarını bularak bunları belli bir sisteme koymaya çalıştım. Bütün bunlar, kendi yazdığım ders kitapları ve yazı işleri müdürlüğünü yaptığım Kazak gazetesi vâsıtasıyla gerçekleştirildi. [6.25]

1912 yılında yayımlanan “Oku Kuralı” (Okuma kitabı) kitabından sonra A. Baytursunoğlu Kazak Türkçesinin ses, kelime, cümle sistemini öğretmek amacıyla “Til Kuralı” (Dil Kitabı) adlı üç bölümden oluşan ders kitabını

yazmaya başlar. Bu kitabın birinci bölümü, yani fonetik kısmı 1915 yılında ilk defa neşredilir. Bundan sonra da bu bölüm birkaç defa eksiklikleri giderilerek tekrar basılır. Kazak Türkçesinin morfolojisi ile ilgili ikinci bölümü ise, 1914 yılında neşredilir. Bu bölüm de birkaç defa tekrar basılır. Sentaksla ilgili üçüncü bölümü ise, 1916 yılından itibaren altı defa basılır. [3.20]

A. Baytursunoğlu “Til-Kural” kitabının ön sözünde şöyle diyor: “Dil insanı insan yapan unsurlardan en önemlisi ve insanın kullandığı vâsitalardan biridir. Yeryüzündeki insanlar dilsiz kalsalar, konuşmaz hâle gelseler ne kadar bir kötü duruma düşerlerdi. Bugün insanlar yazmayı unutsalar, yazamaz olsalardı, bu da en az dilsizlik kadar acı ve çekilmez bir hâl olurdu. Çağımız, yazı çağı; yazı ile anlaşmanın dille, ağızla anlaşma ve söyleşmeden daha önemli olduğu bir çağ”. [3. 141-142]

Bundan sonra yazar, yazı ve yazıyı öğretmede karşılaşılan problemlere değinir. Kazak okullarındaki eğitim sistemini ele alır; eğitimde karşılaşılan zorlukları dile getirir. Problemleri dile getirmekle kalmaz, kendi fikir ve tekliflerini de ortaya koyar.

“Dünya dilleri aslında üçe ayrılır: 1. Tübirşek til (Tek heceli diller), 2. Jalğamalı til (Eklemeli diller), 3. Koparmalı til (Bükümlü diller). Tek heceli dillerde kelime, yeni mânâları ifâde ederken hiçbir şekil değişikliğine uğramaz. Çin ve Japon dilleri gibi. Eklemeli dillerde yeni kelimeler eklerle yapılır. Türk dili ve Fin dili gibi. Bükümlü dillerde ise yeni kelimeler, kelime kökünün bükülmesi ile yapılır. Rus dili ve Arap dili gibi. [3. 143]

Biz de dilimizi korumak istiyorsak, önce başka topluluklar gibi kendi dilimizle eğitim yapmalıyız; ondan sonra başka dilleri öğrenmeliyiz ve öğretmeliyiz. İlk okullarda diğer derslerle beraber Kazak dili dersi de okutulmalıdır.

A. Baytursunoğlu dil öğretme amacıyla yazılan “Oku Kuralı” ve “Til – Kuralı” çalışmalarının dışında, gramer alıştırmalarının yer aldığı bir çalışması da vardır. Bu çalışmasını, “Til Jumsar” (konuşma) adı ile iki bölümden oluşan iki kitap hâlinde 1928 yılında Kızılorda’da neşretmiştir. Yazar, bu çalışmasının üç bölümden oluşacağını belirtmiş, fakat bitirmeden 1929 yılında tutuklanmış. “Til Jumsar” çalışmasının 35 sayfadan oluşan birinci bölümü “konuşma, okuma, uygulamalı yazı dili” bölümlerinden meydana gelmektedir. İkinci bölümünde ise, birinci bölümdeki konular genişleterek verilmiş. Ayrıca bu bölümde, çeşitli metinler, alıştırmalar, sorular vardır. Yazarın bunlardan başka “Bayanşı” (beyan eden) adlı kitabı vardır. Bu çalışması harfleri anlatmaktadır. Kitap, 1912 yılından itibaren birkaç kez yayımlanmıştır.

Bununla birlikte yazarın okuma yazma metodları ile ilgili çalışmaları da bulunmaktadır. Bu konu ile ilgili “Elip-bi Astarı” (Okuma Yazmanın Temeli) çalışması bulunmaktadır. 1927-1928 yılları arasında “Jana Mektep” (Yeni Okul) dergisinde “Ana Tilinin Edisi” (Ana Dilinin Metodları), “Zertteu men Sügiretşilik Edisi Turalı” (Araştırma ve Resim ile İlgili Metodlar), “Kay Edis

Jaksi” (Metodların Hangisi İyidir) adlı metotla ilgili problemlerden bahseden birçok makale yayımlar.

Ahmet Baytursunoğlu Kazak Edebiyatı Araştırmalarının konusu da milli değerler oldu. Yazar, 1895 yılında “Turgayskaya Gazeta” dergisinin Eylül 24, 39 sayılarında “Kirgizcky Primeti i Poslovitsı” (Kırgızların İnançları ve Atasözleri) adlı makalesini yayımlamıştır. Bu makalesinde, tarımla ilgili, mevsimlerin, günlük hava durumunu tahmin eden halk arasında söylenen otuz altı atasözünden bahsetmektedir. 1923 yılında “Er Sayın” destanını Moskova’da neşreder. 1926 yılında “23 joktau” (23 ağıt) adlı eserini hazırlayıp Moskova’da yayımlar. Bu çalışmasında da halk edebiyatından örnekler vermiştir. Kazakların 400 senelik tarihini kapsayan böyle örnekleri yayımlamasının gerekçelerini kitabının ön sözünde açıklamıştır.

Edebiyatla ilgili fikirlerini “Kazak” gazetesinin 1913 yılında yayımlanan 39-41 sayılarında “Kazaktın Bas Akını” (Kazakların Baş Ozanı) adlı geniş kapsamlı makalesinde neşretmiştir. Bu makale, ulu Abay’ın eserleri ile ilgili yazılan ilk ilmî çalışmadır. A. Baytursunoğlu’un “Edebyat Tanıtқыş” (Edebiyat Tanıtıcısı) adındaki geniş kapsamlı çalışması, edebiyat tarihi ile ilgili ilk ilmî çalışma sayılmakta ve bugün de edebiyat araştırmalarının ilk önemli örneği sayılmaktadır.

Ahmet Baytursunoğlu çok güzel müzik yorumcusu idi. Millî sazları ve piyanoyu iyi şekilde çalardı. Kazak müzik sanatını ilk araştıran, dünyaya tanıtan ünlü A. Zatayeviç “Kazak Halkının Mın Eni” (Kazak Halkının Bin Şarkısı) isimli 1925 yılında Orenburg’ta basılan kitabında Ahmet Baytursunoğlu’nun kendi millî şarkılarını çok iyi bildiğini ve bu şarkıları çok güzel yorumlayabildiğini hem de ustaca saz çalabildiğini yazmıştır.

Ahmet Baytursunoğlu’nun sadece dil ve edebiyat alanıyla değil, etnografi ve tarih konuları ile de ilgilendiğini belirtmeliyiz. Muhtar Awezov 1923 yılında yazdığı makalesinde şöyle demektedir: “Baytursunoğlu, 1923 yılında “Madeniyet Tarihi” (Kültür Tarihi) isimli kitabı yazmış. Fakat ne yazık ki bu kitap zamanında yayımlanmamış ve günümüzde elimize ulaşmamıştır. [7. 270]

Ahmet Baytursunoğlu Şiirlerine Konu Olan Milli Değerler

1927 yılında Smağul Saduakasov, “ Ahmet Baytursunoğlu’na profesyonel şair demektense, onu büyük dava adamı ve âlim olarak tanımlamak daha doğrudur”, diye yazmıştır. Bu, büyük bir ihtimalle son 10-15 yıl boyunca (1927 yılına kadar) Baytursunoğlu’un şiir yazmamasından, yayımlanan eserinin veya kitabının olmamasından dolayıdır. Yoksa, Ahmet Baytursunoğlu’un şairlik yeteneği, geride bıraktığı şiir kitapları onun büyük şair olduğunun kanıtıdır. Ahmet Baytursunoğlu’un şiirleri, “Masa” (Sivrisinek) “Kırık Mısal” (Kırık Misal) isimli kitaplarında 1912-1922 yıllar arasında Sank-Petersburg, Kazan, Orınbor şehirlerinde birkaç defa basılmıştır.

“Kırık mısal” (Kırık Misal) ünlü Rus edibi İ. Krylov’un şiirlerinin tercümesi ve o tarzda yazılan şiirlerdir. Baytursunoğlu’un edebî eserlerinde bu

tarzı seçmesinde büyük bir anlam vardır. Fabıl tarzının Kazak halkı için de yabancı olmadığını bilerek ve böylece halkı iyiliğe davet etmek, kötülüklerden uzak durmayı öğütlemek için en kolay yol olarak düşünmüştür.

“Masa” adıyla topladığı şiir kitabında yer alan şiirler, şairin temel eserleridir. Zamanında, Muhtar Awezov “Kırık Mısal”ı “Kalın Kazak halkının devrim ruhunda duyduğu ilk kelimeler” diye değerlendirmiştir. “Masa” kitabını ise Kazak okurlarına duyurulan ikinci millîyetçi slogan olarak nitelendirmiştir. *Ahmet Baytursunoğlu Gazeteci Yazar olarak milli değerleri kaleme almıştır.*

Ahmet Baytursunoğlu, döneminin önemli yayın organlarından “Kazak” gazetesinin Genel Yayın Yönetmenliğini yapmış, “Aykap” dergisinin sayfalarında sayısız yazılar yazarak görüşlerini ortaya koymuş, toplumun yapısını tanıyabilen onun için endişelenen bir gazeteci yazar olarak hafızalarda kalmıştır.

Baytursunoğlu, genel olarak makale yazmıştır. 1911 yılında Aykap (2.sayı) dergisinde yayımlanan “Kazak Ölkesi” (Kazak Diyarı) başlıklı makalesi ile başlayarak, 1912-1914 yılları arasında Kazak gazetesin ve Aykap dergisine yazdığı “Oku Jayı” (Eğitim Durumu), “Bastauş Mektep” (İlk Okul), “Kazak Jerin Alu Turasındağı Nizam” (Kazak Yerlerini İstila Etme Öncesi Nizamlar), “Kazak Hem Tört-Duma” (Kazak Hem Dört Duma), “Jauap Hat” (Janşa Seydalin mırzağa) (Janşa Seydalin Bey’e Cevap Mektubu), “Şarua Jayınan” (Köy Hayatı), “Bul Zamannın Soğısı” (Bu Zamanın Savaşı) gibi baş makalelerde gündeme getirdiği konular, toplumsal önemi açısından tam anlamıyla bir gazetecilik eseridir.

Ahmet Baytursunoğlu’un gazete yazıları sadece Kazakça değil Rus dilinde de yayımlanmıştır. “Jızın Natsiyonalnostey” (Milletlerin Hayatı) isimli dergide “Revolyutsia jane Kazaktar” (İhtilal ve Kazaklar) (1919,sayı 29 (37)), “Tağı da Kazakstandağı Aştık Jayında” (Bir Kez Daha Kazakistan’daki Açlık Hakkında) (1921, sayı 23 (121)) gibi makaleleri yayımlanmıştır.

Böylece, Ahmet Baytursunoğlu ilk olarak Kazak alfabesi islahatçısı ve okul kitaplarının yazarı, ikinci olarak Arap alfabesinin temel alındığı Kazak yazı dili reformcusudur. Bu yazı dili, yirminci yüz yılın ilk on yıllarından itibaren 20. yılların sonuna kadar Kazak kültürüne ve eğitimine hizmet etmiştir. Baytursunoğlu’un alfabesi, bu güne kadar kullanılmaktadır: Çin Halk Cumhuriyeti, Afganistan, İran gibi ülkelerde yaşayan Kazak kardeşlerimiz ilk eğitimlerini bu alfabe ile alarak yazılarında da bu yazı türünü kullanmaktadırlar. Üçüncü olarak Ahmet Baytursunoğlu, Kazak dili ve edebiyatını, kültür ve tarihini araştıran ilk filolog, Kazakistan ilmînin temelini atan tarihçi ve âlimlerdendir.

Kaynaklar:

1 Mırzahmetov M. Kazak kalay orıstandı / M. Mırzahmetov. – Almatı, 1993. – 123 б.

2 Ulttik Ruhtin Uli Tini, Majitova Ş. Kazak jazununın tarihi hakkında / Ulttik Ruhtin Uli Tini, Ş. Majitova. – Almatı, 1999. – 157 б.

3 Baytursınulı A. Til Taǵlımı / A. Baytursınulı. – Almatı, 1994. – 446 б.

4 Kazak Gazeti // Orınbor, 9 Mamır, 1914. – 61 sanı.

5 Özdemir A. Kazak Türklerinin Büyük Edibi Milliyetçi Aydın A. Baytursunoǵlu // A. Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi Yayını, Erzurum – 1995 – №3. – С. 27-33

6 Awezov M. Ahannın 50 jıldık toyı: akjol kitabı / M. Awezov. – Almatı, 4 şubat 1923 – 270 с.